

Bilinç, Değer Ve Hukuk Bütünlüğü

Yrd.Doç.Dr. İzzet SARGIN*

Özet

Bu makalede önce bilinç ve değer kavramları farklı boyutlarda ele alınmış, sonra da değerlerin hem bireysel hem de toplumsal kimliklerin inşası üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra da değer, din ve hukuk ilişkisi ele alınmıştır. Son olarak da İslam Hukuku olarak adlandırılan fıkıhın İslam'ın temel değerleriyle olan ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler; *Bilinç, Değer, İnsan, Toplum, Din, Hukuk, Fıkıh.*

Abstract

In this essay first conscious and value concepts had been discussed in different perspectives, then values' effects over the building both individual and social identities had been worked to be analysed. Later value, religious and law relationship had been discussed. At the end, relationship with İslam's basic values fiqh which is İslamic law had been worked to founded.

Key Words; *Conscious, Value, Human, Society, Religious, Law, Fiqh.*

Giriş

Kainatın yaratılışına dikkati çeken İslam Dini¹,

* KSÜ, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ 2/Bakara, 164; 3/Ali İmran, 190-191; 16/Nahl, 12; 88/ Gaşiye, 17-21

dünyaya indirildiği ilk günden itibaren² insandan kendisini, toplumu, tabiatı tanımasını ve karşılaşacağı problemleri çözmesi için sürekli gözlem³ ve çalışmalar⁴ yapmasını istemektedir. Ayrıca problem çözme sürecinde onun için en doğru yaklaşımın bilim⁵ ve bilimsellik⁶ olduğunu da ifade etmektedir⁷. Zaten insanlığın bugün gelmiş olduğu durum, onun için tabiatla ilgili her türlü araştırmada en sağlıklı yolun bilimsellik olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum özellikle insan davranışlarının düzenlenmesini amaçlayan hukuk bilimi açısından daha da önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda insan, hukuki çalışmalarda bilimi esas alarak⁸ bazı kavramlara önem ve öncelik vermek durumundadır. Çünkü bilim sayesinde kendi varlığının⁹ ve tabiatın bilgisine sahip olur ve bir bilinç kazanır. Zamanın üç boyutunu (geçmiş-şimdi-gelecek) aynı anda algılar, fizik ve metafiziği birlikte düşünür, standartlarını yükseltir kendisini geliştirir ve ya-

² 2/Bakara, 36, 38; 7/ A'râf, 24

³ Mesela öldürdüğü kardeşinin cesedini ne yapacağını bilemeyen Kabil bir karganın davranışından çözüme ulaşmıştır(5/maide 31).

⁴ 53/ Necm, 39

⁵ Bilimin önemini Hz. Peygamber'den rivayet edilen; "Dünyayı isteyen ilme sarılsın, ahreti isteyen ilme sarılsın, hem dünyayı hem ahreti isteyen ilme sarılsın" (et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen, I-V**, İstanbul 1992, Daavat 68) hadisi en güzel şekilde ifade etmektedir.

⁶ 58/ Mücadele, 11; Buhari, , Muhammed b. İsmail, **es-Sahih I-VIII**, İstanbul 1992 İlim 10; İbni mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, **es-Sünen I-II**, İstanbul 1992 Mukaddime 17; Ebu Davut, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, **es-Sünen, I-V**, İstanbul 1992 İlim 1

⁷ Kur'an-ı Kerim ilmi düşünce ve tefekküre dayanmayan, atalardan körü körüne devralınan kültürel miras üzerine hareket eden müşrikleri eleştirmektedir. 2/ Bakara, 170; 5/ Maide, 104; 43/ Zuhruf, 22

⁸ 2/Bakara, 247; 20/ Tâ-Hâ, 114; 35/ Fâtır, 28; 39/Zümer, 9

⁹ İnsan kendisini tanıması açısından Kur'an-ı Kerim pek çok ipucu vermektedir. Mesela bkz:4/Nisa 28; 10/ Yunus 21-23; 11/ Hûd 9; 17/ İsrâ, 11, 83, 100; 21/ Enbiyâ, 37; 22 Hacc, 66; 30/Rûm, 23; 33/ Ahzab, 6, 72; 43/ Zuhruf, 15; 91/ Şems, 7-8; 100 Âdiyât, 6-8

ratılışına uygun açılımlar yapar¹⁰.

İnsan yapıp eden bir varlıktır. Onun yapıp etmelerini sadece maddi boyutlarıyla ve maddi ihtiyaçlarıyla değerlendirmek eksik ve yanlış olur. Zira onun bütün faaliyetleri bir değerle ilintili olmak durumundadır. Çünkü değerler insan fiillerini yöneten, yönlendiren hatta belirleyen temel ilkelerdir¹¹. İnsan, bu ilkelerle kendi dünyasını anlar ve anlamlandırır. Bu açıdan o, hayatının her safhasında değerlerin biçimlendirdiği kurallarla kuşatılmıştır. Bu tür kurallar sayesinde davranışlarını kontrol eder, bir düzen oluşturur, varlığına bir anlam kazandırır. Bu sebeple bu makalede ele alacağımız kavramlardan birisi “değer” kavramı olacaktır.

Hukukun objektif bir karakter kazanması açısından bilimsel bir yaklaşımla ele alınması önemlidir, ancak yeterli değildir. Çünkü hukuk, benimsenmesi ve içselleştirilmesi açısından birey ve toplum tarafından kabul gören değerleri de dikkate almak durumundadır. Fıkıh olarak isimlendirilen İslam hukuku bilimselliğinin yanında İslam’ın öngördüğü değer sistemine de önem veren bir anlayışa sahiptir. Hatta bu değerler sistemi hüküm çıkarmada veya olayları vasıflamada oldukça baskın bir rol de oynamaktadır. Dolayısıyla bu makalede İslam açısından çok önemli olan değerlerden “tevhid” ve “ahiret”e inancın fıkıh üzerindeki etkileri gösterilmeye çalışılacak-

¹⁰ İlk inen ayetlerde 9/Alak, 1-5 bilgi edinmenin iki temel vasıtası olan okumanın vurgulanması ve yazmanın gereği olan kalemin zikredilmesi 68. Surenin Kalem olarak isimlendirilmesinin yanında pek çok ayet ve hadiste ilme vurgu yapılması İslam dininin ilme ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir.

¹¹ Uysal, Enver;” Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi; İnsanı Erdemler, İslami Erdemler” **UÜİFD**, c.12, s.1, 2013; 51-59, 61.

tır.

Bilinç

Kelime olarak farkında olmak, öznenin kendi varlığını sezişi, farkına varışı gibi anlamlarda kullanılan¹² bilincin terim anlamı, insanın gerek kendi şahsından gerekse muhitinden haberdar olma ve bu iki ortam arasında bağlantı ve münasebet kurabilme melekesi¹³ şeklindedir. İnsan, kendisine has bir kuvve olan bilinç sayesinde ilk önce kendi varlığının farkına varır ve kendisini tanıır. Bu bilincin içe dönük olan boyutudur. Bu boyut, kişinin kendisiyle sınırlı fakat kendi içinde sonsuz olan özel alanıyla ilgili farkındalıklarının algılanmasını ifade eder. Bilincin bu boyutu tarafından algılanan tüm özeller (huy, mizaç, bireysel tecrübeler, kalıtım vs.), insanı herkesten ayrı ve özel bir şahsiyet yapan dinamiklerdir. İkincisi ise, bilincin dışa dönük boyutudur. Bu boyutuyla bilinç, sosyal hayattaki bütün aktivitelerin (örf, adet, inanç, değer, dil, kültür, folklor, siyaset, hukuk vs.) farkına varır. Baş-

¹² Genel olarak bilinç, insanın kendi kişisel varlığını ve nesnel dünyasını anlamasına etkin biçimde katılan zihinsel süreçlerin toplamı ve kişinin etrafındaki olup bitenleri fark etmesini sağlayan gerçekliğin farkına varma yetisi olarak tanımlanır. Arapçada bu kelimeye karşılık olarak “ş-‘a-r” kelimsinin mastar şekillerinden birisi olan “şuur/eş-şu’uru), kelime olarak “kılı hedef almak” anlamında kullanılmıştır. (el-İsfehâni, Rağıp, **el-Mufredât fi Garîbi’l-Kur’an**, Kâhire 1961/1381, 262). Ayrıca bu kelime his manasında da kullanılmıştır. (ez-Zamahşeri, Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ömer, **Esâsü’l Belâğa**, Beyrut 1992, 331). Elmalılı ise bu kelimeye; “hissi zahirle hissetmek” anlamını vermiştir (Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili I-IX**, İstanbul 1979; I, 223). “Şuur” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de de “farkında olmak, bilmek, anlamak, sezme” manalarında kullanılmıştır. Bkz: 2/Bakara, 9,12,154; 3/Âli İmran, 69; 6/En’âm, 26; 12/Yusuf, 15, 107; 16/Nahl, 21, 26, 45; 26/ Şu’arâ, 113; 39/Zümer, 55; 49/Hucurât, 2.

¹³ Songar, Ayhan; **Çeşitleme**, İstanbul, 1981, 17; ayrıca bilinç hakkında bkz Ahmet İnam, *Bilinç Üzerine Düşünceler*; <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.html>

ka bir ifadeyle bu boyut, sosyal hayata ait gerçekliklerin birey tarafından algılanmasını, benimsenmesini ve içselleştirilmesini sağlar. Bireysel bilincin yanında insanın ferdi hayatını aşan, toplumun ortak düşünce, eylem ve hedeflerini temsil eden kolektif bir bilinçten de söz edilebilir. Bu bilinç, toplum üyelerini bir arada tutan, birlikte düşünüp hareket etmelerine zemin oluşturan sosyal bir olgudur. Bu yönüyle bilinç, bireyler arası koordinasyonu sağlayan güçlü bir zihniyet paylaşımını da ifade eder¹⁴. Bu zihniyet paylaşımı müslümanlar arasında din kardeşliği¹⁵, ümmet bilinci¹⁶ veya milli şuur olarak da ifade edilir.

Toplumun temel taşı olan insanın ancak özne olarak bildiği -kendisini kendisi olarak ifade edebildiği ve gerçekleştirebildiği- ölçüde şahsiyet sahibi olduğu kabul edilir¹⁷. İnsanın şahsiyetini oluşturan dinamikler kısmen içe dönük yönünden, iç dünyasından¹⁸, kısmen de kendisini kuşatan sosyal yapıdan¹⁹ yani dış dünyasından kaynaklanır. Burada insanın kendisine ait bilinci bireysel kimliğini, mensubu bulunduğu topluma ait bilinci de sosyal kimliğini oluşturur. Başka bir ifade ile her insanın kendisini temsil eden bir ben'i toplumunu temsil eden bir biz'i

¹⁴ Özbilgen, Tarık, **Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri 1**, İstanbul 1971, 267

¹⁵ 3/Âli İmran 103, 5/Maide 54; 49/Hucurat 10; Buhârî, Mezâlim 3, 5; İmân, 7; Salat, 88, Müslim, birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; en-Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen, I-VIII** İstanbul 1992, Zekat, 67

¹⁶ 3/Âli İmran 21, 110; 21/Enbiya 92

¹⁷ Şahsiyet, insanın doğuştan getirdiği özelliklerin karmaşık bir bileşkesidir(Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, İstanbul 2008, 142)

¹⁸ 17/ İsrâ, 84; 30/ Rûm, 30.

¹⁹ 3/Âli İmran, 149; 5/Maide 104; 7/ A'râf, 27-28; 10/Yunus, 78; 11/Hud, 109; 31/ Lokman, 21; 34/ Sebe, 31-33; 37/ Sâffât, 69-70; 43/Zuhruf, 21-22; 71/Nüh, 26-27.

vardır. Yani insan, kendisinde toplumu, toplumda da kendisini temsil eden çift yönlü ancak birbirini bütünlüten/tamamlayan bir şahsiyete sahiptir. İşte bireysel ve toplumsal bilinçlerin kendisinde birleşmesi ve bir senteze ulaşmasıyla insan, diğer insanlardan farklı ve özel bir kimlik kazanır²⁰. Kazandığı bu kimlikle dış dünyaya yönelerek kendisini ifade eder, diğer insanlarla bir araya gelerek ortak bir hayatı herkesle birlikte ancak herkesten farklı olarak paylaşır.

İnsan, bilinciyle hayatın içerisinde yer almaktadır. Bilinci yoksa yaşantısının farkında değildir. O bilinciyle algıladığı varlığını ve dış dünyayı yine bilinciyle aşar, geliştirir²¹ ve yenisinden inşa eder. Demek ki insan açısından yaşamak, farkına varmak, etkilemek ve etkilenmek yani varlık ve zamanla şuurlu iletişim kurmak, insanlığın sahip olduğu tüm birikimi kendi zamanına getirmek ve yeniden kurgulamak demektir²². O halde bilinç, yaşayanın kendi bilinci olmalıdır. Ötekinin bilinci onun bilinci değildir. Çünkü problemlerini başkasının bilinciyle veya ödünç algılarla çözmeye çalışmak insanı ve toplumu başkalaştırır, kendisine ve dünyasına yabancılaştırır. Aynı şekilde önceden yaşamış olan insanların bilinci de bir ölçüde yaşayan insanın bilinci değildir. Önceden yaşayanların bilinciyle

²⁰ En yakın anlamıyla bir kişisel veya toplumsal varlığın kendisini bir şeyle özdeşleştirmek suretiyle algılayıp tanımlamasını ifade eden kimliğe fert açısından bakıldığında, belli bir toplumsal ortamda veya bir sosyal grup içerisinde kişinin ayırt edici çeşitli özellikleri ve özü itibarıyla tanımlanmasını deyimler. Sosyal bakımdan ise kimlik bir grubun, toplumun veya milletin kendi öz varlığının ötekenden ayrılışını ifade eder. (Günay, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İstanbul 2008, 418)

²¹ Bu anlamda hayvanlarda bilinç olmadığı için kendilerini geliştiremezler, tek düze bir hayat yaşarlar.

²² Bu etkileşimin yön, yöntem ve kurallarını belirleyen fıkıh(usul-furuğ) ilmidir.

problemlere yaklaşmak (onların algıladığı şekilde dünyayı algılamak) ve çözümler aramak bir anlamda başkasının bilinciyle ve ödünç fikirlerle iş yapmak anlamına gelir. Zira meseleleri bu şekilde karşılamak ve vasıflamak, yaşayan insanın gerçek dünyasıyla uyuşmayan sonuçlar doğurabilir. Ancak insan hayatı, maddi ve manevi atmosferlerin oluşturduğu bir kültür havzasında akıp gitmektedir. Bu süreçte bilinçler de birbirlerini etkilemekte ve geliştirmektedir. Buna bağlı olarak yaşantı da istikrar ve süreklilik kazanmaktadır.

Değer

Hukuk insanın takip etmesi gereken yol, değerler de bu yolun işaretleri ya da sınır çizgileri olarak ifade edilebilir. İnsan, dış dünyaya açılırken kendisini birinci derecede yöneten ve yönlendiren etkenlerin başında kendi değerleri olduğu söylenebilir. Çünkü bu değerler ona ne için ve nasıl yaşaması gerektiği sorularının cevaplarını verir. Zaten o'nun bütün tutum ve davranışlarının temelinde bilgisi, bilinci ve değer yargıları vardır.²³ O dünya içindeki bütün olup bitenleri bunlara göre vasıflar, hayatını bunlar üzerine kurgular ve inşa eder. Bu inşa, kendisinin insani niteliklerini gerçekleştirme ve kişiliğini yetkinleştirme sürecini ifade eder. Bu da büyük ölçüde akıl ve iradeyi kullanma, hürriyeti²⁴ gerçekleştirme ve iş yapabilme yani salim fitratı koruma başarısıdır. Bunlar da zaten insan için büyük değerler olmaktadır.

Değerler tutum ve davranışların meşruiyet ölçüsü olarak da görülmektedir. Bu anlamda değer, insanın zih-

²³ Bu konu kelam ve fıkıh usulü kitaplarında "**husun-kubuh**" konusu başlığı altında işlenir.

²⁴ Bu anlamda hürriyet; insanın sahip olduğu değer sistemine göre hayatını kurabilme ve yaşayabilme hakkı olarak tanımlanır.

niyet dünyasını oluşturan bütün yapıp etmelerini yöneten ve yönlendiren temel ilkeler²⁵ olmaktadır. Buradan hareketle bireysellik toplumsallık arasında bir bağ olarak değer, sosyalleşen bireyin çevresiyle etkileşimi sürecinde içselleştirdiği, eylemlerini yönlendirdiği kalıcı bir yargı ve standart olarak da ifade edilir. Burada insan, birey olarak değer üreten değil, değer kabul eden bir konumdadır. Çünkü insanın tek başına değer üreten özne olarak merkeze alınması değerler karmaşası meydana getirebilir.

İctimai hayat, kişiliğin kazanılması ve gelişmesi açısından önemli bir faktördür²⁶. Çünkü her türlü ferdi faaliyet toplum içerisinde gerçekleşir, topluma mal olur, toplumda kabul görür, gelişir ve daha sonra da bireye geri döner. Zaten bireyin gücü de yaşadığı toplumu meydana getirmesinden ve meydana getirdiği bu toplumdaki beslenmesinden kaynaklanır. Öyleyse toplumsal anlamda değer; bir milletin varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak amacıyla mensuplarının çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli olarak kabul edilen temel kurallar olarak da tanımlanabilir²⁷. Bu açıdan bir topluma mensup insanların hangi değerleri merkeze alacakları ve bunları ne şekilde kavramlaştıracakları hususunda ortak bir anlayış ya da kanaat geliştirmelerinin önemi büyüktür.

Fiziki dünyada değer bilincine sahip olan, olaylara

²⁵ İlke; bir insan veya toplumun davranma biçimini belirleyen, titizlikle uyulması gereken kurallar bütünü, her türlü tartışmanın dışında kabul edilen öncül mebdde prensip davranış kuralı; bireysel karar ve eylemlerin tutarlı bir şekilde değerlendirilmesine imkan sağlayan ana kural, başlangıç noktası olarak tanımlanır.

²⁶ 7/A'raf, 27, 38-39, 200-202; 33/ Ahzâb, 67-68; 41/ Fussilet, 25; 114/ Nâs, 1-6.

²⁷ www.forum.com//islam-veinsan366-4324-değervedin

ve olgulara değer atfeden tek canlı insandır. O, dünya içindeki bütün olup bitenleri sahip olduğu değerlere göre anlar, anlamlandırır ve bu anlamlara göre karşılar. Ancak onun değerlerinin kendi içerisinde sistematik bir bütünlüğe sahip olması, bu değerlerle ilintili olan davranışlarının tutarlılık sağlaması açısından çok önemlidir.

Birey ve toplumun değer dünyasını tanımanın önemi - onlarla ilgili kurumların oluşturulması ve işletilmesi açısından - büyüktür. Çünkü değerlerin, insan standart ve davranışlarını belirlemesinin yanında her türlü müşterek faaliyetin ve eylem birliğinin de temelini oluşturma özelliği vardır. Birlikte yaşama sürecinde toplum, sahip olduğu değerler ekseninde bazı anlayışlar geliştirir. Sonra da geliştirdiği bu anlayışlar sosyal bünyede kendisine has bir sistem meydana getirir ve bir kolektif bilinç oluşturur. Bu bilinç, toplumun kendi varlığının farkına varmasını sağladığı gibi ona, diğer toplumlardan ayrı bir kimlik de kazandırır. Bu yönüyle değer, bireyler arasında koordinasyonu sağlayan, ortak bilinç ve toplumsal kimliğin oluşmasına katkıda bulunan etkili bir dinamik olmaktadır.

Tarihin her döneminde insanların bir arada yaşama bilincine katkı sağlayan değerler, kurallar ve kurumlar olmuştur. Bütün bunların temel işlevi, bütün isteklerin yerine getirilmesi değil, menfaatlerin dengelenmesi ve ortak hayata katkı sağlaması şeklinde olmalıdır. Bu açıdan bir toplumu meydana getiren bireylerin değişik değerlere sahip olması yada aynı değer kavramlarına farklı tanımlar yapması, kuşatıcı sosyal bilincin oluşmasına engel olabileceği gibi toplumsal çözümlere de sebebiyet verebilir.

İnsan Ve Toplum Karakterinin Dini Temelleri

İnsanın ferdi ve sosyal kimliklerinin oluşmasında maddi manevi pek çok faktör vardır. Bu faktörler içerisinde din, en başat bir konumdadır.²⁸ Zira din, değer inşa ve ikame eden en önemli etkenlerden biridir. Bu bakımdan hemen her toplumda dini değerler ile kimlik kategorileri arasında kuvvetli bağlar vardır. Zira din, insanı kuşatan hatta aşan bir etkiye sahiptir. O, bu yönüyle insana hayatını kendi değerler sistemine göre inşa etmesini teklif eder.

İnanma anlayışına dayanan bir ilkeler ve kurallar bütünü olarak din, akıl sahibi olan insanı birey ve toplum olarak yükseltme amacı taşıyan, kendisiyle kutsal varlık arasında irtibat sağlayan, hem hemcinsleriyle hem de diğer varlıklar arasında düzen oluşturmayı gaye edinen inanç ilkelerine, ibadet şekillerine ve değerler bütününe sahip sistematik bir yapı²⁹ olarak tanımlanır. İnsana varlığı cihanşümül bir biçimde tasavvur etme ve algılama ufku kazandıran din, tarihin her döneminde insan ve toplumları etkileyen önemli ve kapsamlı bir sistem olmuştur. İnsanın iç dünyasını ve temel yargularını etkileyerek onu yönlendiren din, sosyal bir ortamda ortaya çıkar, yayılır, topluma mal olur, objektifleşir ve kurumsallaşır³⁰. Bunun sonunda da kaynağını dinden alan top-

²⁸ Tarihin her döneminde din insanları birleştiren önemli bir bağ olmuştur. Bu durumu Kur'an-ı Kerim: "Müminler ancak kardeştir(49/Hucurât,10)" ayeti ile ifade etmektedir.

²⁹ Gül, Ali Rıza "Dinin İşlevleri ve İnsan Hakları Ekseninde Devlet Eliyle Din Öğretimi, **O.M.Ü.İ.F.D**, 2010, sayı: 29, s. 137-177, 140

³⁰ İslam medeniyetinde kurumsallaşma Hz. Peygamber döneminden itibaren Müslümanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak ve işlerini düzenlemek maksadıyla -dini, idari, ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki, ilmi vs. alanlarda- sürekli gelişmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicretten sonra

lum şekilleri ortaya çıkar³¹. Zira insanları birleştiren ve sosyalleştiren bir etkiye sahip olan din³² bu özelliği sayesinde bireye ve topluma bir zihniyet,³³ bir dünya görüşü³⁴ kazandırır.

Değerler, bireyle sosyal-kültürel dünya arasında bağ kurar ve kaynaşma sağlar. Bundan dolayı her din, mensuplarını kendi değer dünyasına davet eder. Zorunlu kıldığı inanç ilkelerinin kabul edilmesini, ibadetlerinin yerine getirilmesini ister. Bir dinin inanç ve ibadetlerinin benimsenmesi ve icra edilmesi, bireylerde olduğu gibi sosyal organizasyonlar üzerinde de tesir eder.³⁵ Çünkü inanç ve ibadetlerin hayatın algılanması ve yorumlanma-

Müslümanların dini hayatla ilgili faaliyetlerinin yanı sıra sosyal hayatlarını düzenleyen kurumsallaşmaya da önem vermiştir. Bu yönde ilk iş olarak – o günkü şartlarda hükümet merkezi olarak da adlandırılabilir – mescit inşası ile başlamıştır. Bu mescidin Müslümanların sosyalleşmesinde, eğitiminde, hukuki problemlerin çözümünde, devletlerinin teşekkülünde ve kurumsallaşmasında önemli hizmetleri olmuştur. (Çağatay, Neşet, **İslam Tarihi**, Ankara 1999, 192 vd; Kazıcı, Ziya, **İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 1999, 296 vd; Hizmetli, Sabri, **İslam Tarihi -ilk Dönem-** Ankara 2001, 184 vd; Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi I-II**, trc: Salih Tuğ, İstanbul 1990, 1, 176 vd) Daha sonraki dönemler de kurumsallaşma sürekli gelişen bir süreç izlemiştir.

³¹ Günay, 422

³² 3/ Âli İmrân, 103; 49/ Hucurât, 10.

³³ Zihniyet; birey ve toplumlara özgü zihinsel bir yapı/bir dünya görüşüdür. Bu yapı bireysel planda; birbirleriyle mantık, kültür ve inanç bağlarıyla bütünleşmiş insan ve toplumlarda ortaktır. Başka bir ifade ile toplum aynı zihniyet etrafında toplanan insanların birlikteliğini ifade eder ([www.turkforum.net/201944-zihniyet-nedir-zihniyet-kavrami-uzerine.html\(27/09/2010\)](http://www.turkforum.net/201944-zihniyet-nedir-zihniyet-kavrami-uzerine.html(27/09/2010)); [www.bilgi.com/turk-dili-ve-edebiyati/1411zihniyet-kavraminedir-zihniyetnedir.html\(27/09/2010\)](http://www.bilgi.com/turk-dili-ve-edebiyati/1411zihniyet-kavraminedir-zihniyetnedir.html(27/09/2010)))

³⁴ 2/Bakara, 263-264, 267, 274-275, 277; 9/Tevbe, 71,119; 23/Mü'minün, 1-9; 49/ Hucurat, 1-2, 6, 9-13.

³⁵ Joachim, Watch, **Din Sosyolojisi**, trc; Ünver Günay, Kayseri 1990; 46.

sında³⁶ belirleyici bir gücü vardır.³⁷ İçselleştirilen ve paylaşılan inanç ve değerler olmadan ferdi ve içtimai hayat neredeyse imkânsızdır. Başka bir ifade ile mensupları tarafından kabul edilen kapsamlı bir inanç ve değerler sistemi olmayan bir toplumun bireylerini bir arada tutmak pek mümkün değildir.

İslami anlayışta insan davranışları ilk başta bir inanç meselesidir³⁸. Buna göre insanların birbirleri ve tabiatla olan ilişkileri öncelikle hukuki bir problem oluşturmaz. Burada öncelikli olan tabiatı bir bütünlük içerisinde görmek, algılamak³⁹, kuşatıcı bir dünya görüşü ve zihniyete sahip olmaktır. Bu zihniyetin esası, tabiattaki bütün varlıkların bir değeri ve yaşama hakkı olduğunu kabul etmektir. Dünya görüşü ve zihniyet fiiliyattan önce gelir⁴⁰. Bundan dolayı her din, inanç ve ibadet boyutuyla

³⁶ Ardoğan, Recep, **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, Ankara 1998, 174 vd; Peker, Hüseyin, 116 vd. Ayrıca bu görüşü destekleyen ayetler için bkz: 11/ Hüd, 84-87; 19/ Meryem, 59; 29 Ankebut, 45; 70/Me'âric, 29-35.

³⁷ Kur'an-ı Kerim inanç ve ibadetlerin insan üzerindeki etkisine pek çok vurgu yapar. Mesela bkz: 3/ Âli İmrân, 134-136; 9/ Tevbe 71; 13/ Ra'd, 19-22; 23/ Mü'minün, 1-11; 25/ Furkan, 63-68; 28/ Kasas, 52-55; 31/Lokman, 4; 33 Âhzâb, 35; 42/ Şûrâ, 36,39; 70/Me'âric, 23-35.

³⁸2/ Bakara, 237; 3/ Ali İmrân, 156; 4/ Nisa, 58; 18/ Kehf, 7; 37/ Sâffât, 96; 64/ Teğabün, 2; 76/ İnsan,2

³⁹ İslam tasavvufunda her şey de Allah'ı görme düşüncesi olan **vahdeti vucut** bu inançtan kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu düşüncenin temellendiği pek çok ayet vardır. 2/ Bakara, 115; 4/ Nisa 126; 16/ Nahl, 3; 57/Hadid, 3-4.

⁴⁰ Hz. Muhammed'in peygamberlik seyri ve Kur'an-ı Kerim'in nüzul sürecine bakıldığında ilk dönemlerde (Mekki ayetlerde) öncelikle inanç ve ahlak esaslarına vurgu yapıldığı bilinmektedir. Çünkü bu şekilde insanların akılları ve gönüllerine hitap edilerek, insanlara İslamiyet'in dünya görüşü kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki Medine döneminde (Medeni ayetlerde) ise bu dünya görüşünü esas alan bir zemin üzerinde ferdi ve içtimai hayatla ilgili hukuki vasıflamalar yapılmıştır.

müminlerinin yapıp etmelerine değerler atfederek⁴¹ onları birbirine bağlar⁴², dünya görüşlerinin ve zihniyetlerinin şekillenmesine etki eder. Bir din kendi sistemi içerisinde kainatın ilk yaratılışından⁴³ itibaren insanın yaratılışına,⁴⁴ doğumuna,⁴⁵ doğumundan ölümüne⁴⁶, ölümünden kıyamete⁴⁷ve ahirete⁴⁸ ve de sonrasına⁴⁹kadar bütün safhalar hakkında inananlarını bilgilendirir. Ayrıca fizik-metafizik, akli-hissi, iyi-kötü, doğru-yanlış, olumlu-olumsuz, bütün kavramlar hakkında değerlendirmelerde bulunur. Aynı zamanda bütün zaman ve mekanlar açısından insanlığa sosyal, siyasal, hukuki, iktisadi vb. alanlarda yol gösterecek ilkeler de ortaya koyar⁵⁰. Zaten fıkıh

⁴¹ Örnek olarak Kur'an-ı Kerim; evlenme(2/ Bakara, 221; 24/ Nur, 32; 30/ Rum, 21), çocuklar (2/ Bakara, 233; 17/İsra, 31), akrabalar (4/ Nisa, 36; 16/Nahl, 90; 24/ Nur, 61), anne-baba(2/ Bakara, 83; 4/ Nisa, 36; 6/ En'âm, 151; 17/ İsra, 23; 29/ Ankebüt, 8; 31/ Lokman, 14; 46/ Ahkâf, 15) ve çalışma (4/ Nisa, 32; 17/ İsra, 12, 16; 28/ Kasas, 73; 30/ Rûm, 23, 46; 45/ Câsiye, 12; 62/ Cum'a, 10; 73/ Müzzemmil, 20) ile ilgili yapıp etmelere önemli değerler atfeder.

⁴² 3/ Âli İmrân, 103; 8/ Enfal, 46; 30/ Rûm, 31-32; 49/ Hucurat, 10.

⁴³ 10/ Yunus, 3; 15/ Hicr, 26, 29; 25/ Furkan, 59; 21/ Enbiya, 30-33; 38/ Sâd, 71-72; 41/ Fussilet, 11-12; 50/ Kâf, 38; 51/ Zâriyât, 47-49; 79/ Nâzi'ât, 27-32; 96/ Alak, 1-2; 53/ Necm, 45-46; 8/ Abese, 18-19; 75/ Kıyame, 37-39; 77/ Mürselât, 20-23.

⁴⁴ 3/ Ali İmran, 145, 185; 4/ Nisa, 1, 78; 6/ En'âm 61; 21/ Enbiyâ, 35; 22/ Hac, 5; 23/ Mü'minün, 14; 25/ Furkan, 54; 29/ Ankebüt, 57; 32/ Sede, 7-9; 39/ Zümer, 30-31; 40/ Mü'min, 67; 49/ Hucurat, 13; 96/ Alak, 2;

⁴⁵ 7/ Araf, 189; 35/ Fatır, 11.

⁴⁶ 3/ Ali İmran, 145, 185; 4/ Nisa, 78; 6/ En'âm, 61; 6/ Enbiyâ, 35; 22/ Hac, 5; 23/ Mü'minün, 15; 29/ Ankebüt, 57; 39/ Zümer, 42; 56/ Vâkı'a, 60-61.

⁴⁷ 7/ Araf, 187; 56/ Vâkı'a, 1-11; 73/ Müzzemmil, 4; 74/ Müddesir, 8-10; 75/ Kıyâme, 1-14; 77/ Mürselât, 1-11; 81/ Tekvir, 1-6; 101/ Kâri'a, 1-5,7

⁴⁸ 11/ Hud, 103-105; 12/ Yusuf, 109; 13/ Ra'd, 26; 29/ Ankebüt, 64.

⁴⁹ 3/ Ali İmran, 56-57, 105-108; 4/ Nisa, 173; 7/ Araf, 42-45; 35/ Fatır,33;42/ Şûrâ, 22-23; 47/ Muhammed, 12; 56/ Vâkı'a, 10-40; 57/ Hadid, 12, 19; 58/ Mücadele, 48-54; 77/ Mürselât,41, 44; 85/ Bürûc, 11

⁵⁰ Bu ilkelerden bazıları şunlardır: Birlik ve beraberlik (3/ Ali İmran, 103; 49/ Hucurat, 10), adalet (4/ Nisa, 58,105, 135; 5/ Mâide, 8;

da bu ilkeler üzerinde yükselen bir ilim olmuştur.⁵¹

Değer-Hukuk İlişkisi

İnsan, ihtiyaç içinde olan bir varlıktır. O ihtiyaçlarını sosyal bir ortamda karşılar. Ancak bu karşılama, bir olması gerekene göre yürütülmelidir. Bu da uyulması gereken kuralların varlığını zorunlu kılar. Ancak, davranışları düzenleyen bu kuralların insanların değerleriyle de örtüşmesi gerekir. Aksi halde meşrulukları sorgulanır, hukuki olsalar da içselleştirilmeleri zorlaşır. Başka bir ifade ile insan tutum ve davranışlarını düzenleyen kurallar, onların değerleriyle örtüşürse benimsenme ve uygulanma başarıları artar.⁵²

Bireysel ve toplumsal değerler hukukun önemli referansları olarak kabul edilir. Bu değerler hukuk normlarına ruh verdiği gibi, içerik ve uygulama açısından da

6/ En'am, 152; 7/ Araf, 29; 16/ Nahl,76, 90, 126; 49/ Hucurat, 9; 60/Mümtehine, 8), hürriyet (2/ Bakara, 26, 156, 164; 4/Nisa, 92; 5/ Maide, 48, 89; 9/ Tevbe, 60; 10/ Yunus, 99; 11/ Hüd, 118; 13/ Ra'd, 4; 16/ Nahl 12, 67; 18/ Kehf, 29; 23/ Mu'minün, 80; 24/Nür, 27, 33; 30/ Rum, 24; 45/ Casiye, 45; 57/ Hadid, 17; 58/Mücadele, 3; 76/ İnsan 3), insana ve insan hayatına saygı (4/Nisa, 92-93; 5/ Maide, 2, 32; 10/ Yunus, 79; 17/ İsrâ, 31,33,70; 32/Secde, 9; 88/ Gâşıye, 21-22; 90/ Beled, 12-13; 95/ Tin, 4), ölçü ve denge (5/ Maide, 77,78,101-102; 28/ Kasas, 77; 90/ İnşirâh, 5-8), iyiliği emir kötülüğü nehyetmek (3/ Ali İmran, 104, 110; 22/ Hac, 41), ehliyet (4/ Nisa, 58), danışma (3/ Ali İmran, 159; 42/ Şûrâ, 38), doğruluk (11/ Hüd, 112; 46/ Ahkâf, 13), dürüstlük (4/ Nisa, 135, 5/ Maide, 8; 10/ Yunus, 89; 33/ Ahzâb, 70; 41/ Fussilat, 6) ve başkasının malını haksızlıkla almamak (2/ Bakara, 188)

⁵¹ Ebu Hanife'ye nispet edilen "**el-Fıkhu'l-Ekber**" adlı eser bu anlamda fikhin kuşatıcılığını ve ifade ettiği kavramsal çerçeveyi belirtmesi ve İslami ilimler arasındaki hiyerarşik yapıyı göstermesi açısından büyük önem arz eder. Bkz: Ebû Hanife, Numan b. Sâbit, **el-Fıkhu'l-Ekber, (İmam-ı Azam'ın beş eseri)**, trc: Mustafa Öz, İstanbul 1981.

⁵² Bu gerçek bizim kültürümüzde; "**şeriatın kestiği parmak acımaz**" özdeyişiyle en güzel şekilde ifade edilmiştir.

onları biçimlendirir. Zira sadece maddi sebeplere dayanarak sosyal hayatın düzenlenmesi, doğru olmadığı gibi mümkün de değildir. Çünkü bir değerler sistemini paylaşan insanlar, genellikle sosyal hayatta da ortak kabuller ve ortak davranışlar sergiler. Zira sağlam bir sosyal yapıda her arz beşeri vicdanlarda kabul gören yani toplumda geçerli olan değerlere uygun olarak ortaya çıkar, bireye çağrıda bulunur ve gönüllerde kabul görür. Böylece aşırı dış müdahale ve güce gerek kalmadan hayat doğal akışını sürdürür.

Sadece dış baskı ve pozitif dayatmalarla ferdi davranışların kontrol edilmesi ve sosyal hayatın düzenlenmesi mümkün değildir. Böyle bir anlayışla uygulamaya konan bir yaptırım her zaman korkuya ve istismara açık olabilir. Bu açıdan insanın inanç sistemi, toplumun kültür yapısı, gelenekler, istikbale ait idealler, bütün toplumsal kurumların oluşmasında olduğu gibi hukuki çalışmalara da kaynaklık etmeleri açısından önemlidir. Zira hukuk normları bir anlamda toplumda geçerli olan maddi ve manevi kabullerin çıktığı ve ifadeleri olmaktadır.

Bir toplumda var olan inançlar, değerler ve kültürel çerçeveyi anlamadan, dikkate almadan sosyal projelerin yapılması ve uygulanması doğru değildir. Bu durum, hukuk açısından daha da önemlidir. Bu sebeple her toplumda hukuku yapan ve uygulayan güçlerin toplumun inanç, değer ve kültür yapısını dikkate alma sorumlulukları vardır. Dolayısıyla her devlet başta yasama, yürütme ve yargı olmak üzere bütün faaliyetlerinde milletinin inanç, kültür, örf vb. bütün değerlerini dikkate almalı, onlarla bütünleşmeli, onları korumalı, onlarla çatışma-

malı ve onların gerçekleşecekleri ortamları sağlamalıdır⁵³. Bir ülkede pozitif hukukunun böyle bir anlayışla yapılması, uygulamada devletin vatandaşlar üzerinde zor kullanmasını en alt düzeye indirdiği gibi, onlara hürriyet ve kişilik de kazandırır. Çünkü sağlıklı bir birey ve sosyal bir düzen ancak fertlerin değer dünyalarıyla uyumlu, birlikte yapma ve birlikte yaşamayı amaçlayan bir yaklaşımla sağlanabilir⁵⁴.

Genel bir tasnife göre hukukun gözetmesi gereken değerler bireysel ve toplumsal değerler olmak üzere ikiye ayrılır⁵⁵. Bu değerlerle⁵⁶ örtüşen ve destek alan sosyal yapıların benimsenmesi ve geleceğe taşınması da başarılı

⁵³ İslam hukuk düşüncesinde her insan, kendisinin ve toplumun varlığına ve devletin güvenliğine tehdit oluşturmaması ve temel İslami değerlere –insan haklarına uygun olması- ters düşmemesi şartıyla özel hayatını kendi inanç ve değerlerine göre düzenleme hakkına sahiptir. Bunun ilk örneğini bir nevi toplum sözleşmesi olarak da sayılabilecek “**Medine Vesikası**”nda görmek mümkündür. Bu vesika o günkü şartlarda Medine site devletini meydana getiren müşrik Araplar, Yahudiler ve Müslümanların ferdi haklarını güvence altına alan bir belge niteliğindedir. Hamidullah, I, 189.

⁵⁴ İslam hukuk düşüncesi sadece Müslümanların değil, Müslüman olmayanların da değerlerine saygıyı esas alır. Mesela Kur’an-ı Kerim putların hiçbir değerinin olmadığı, zarar ve faydaya güçlerinin yetmediğini ifade etmekle beraber müşriklerin putlarına hakaret edilmesini yasaklamıştır, 6 En’am 108. Ayrıca fıkıh; “Hakkımızda sabit olanlar onlar hakkında da sabittir.” (es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmet b. Ebi Sehl, **Kitabu’l Mabsût I-XXX**, Beyrut 1989/ 1409, V, 38) ifadesi ile gayrimüslimlerin kendi değer yargılarına göre hayatlarını düzenlemelerini ifade etmektedir.

⁵⁵ Can, 220

⁵⁶ Bireysel değerler insan şahsiyetini oluşturan (acıma, adalet, inanç duygusu, insan sevgisi vb,) insan varlığının temel şartı olan maddi (vücut tamlığı), manevi (şeref, haysiyet, namus vb) ve ekonomik (maddi kaynaklar) değerlerdir. Toplumsal değerler ise bir yönüyle bireysel değerlerin toplumda yansımalarını (namusunu ve şerefini koruyan insan toplumda saygı ve sevgi görür) ifade ederken diğer yönüyle de toplum tarafından paylaşılan ve aktarılan (kültür, dil, din, bayrak, vatan, bağımsızlık, hukuk) kapsar. Şu var ki tanımlanmaları açısından sınıflandırılan bu değerlerin birbirinden ayrılabilirliği neredeyse imkânsızdır.

olur. Bu bağlamda bir hukuk sistemi de toplumsal değerlerle örtüştüğü ölçüde saygınlık kazanır, yoksa kaybeder, uygulamada zorluklarla karşılaşır. Çünkü hukuki hükümlerin uygulanma başarısı, insanların değer dünyalarında karşılık bulmalarıyla doğru orantılıdır. Zira hükümler, hukukun görünen değerler ise görünmeyen boyutudur. Hukukun görünmeyen boyutu görünen boyutunda maddileşmek, görünen boyutu da görünmeyen boyutunda huzura kavuşmak ister. Yani hukukun maddi boyutu manevi boyutunda erimek, manevi boyutu da maddi boyutunda görünmek ister. Hukukun bu iki boyutu bir bütün olmak ister. Özellikle fıkıh olarak isimlendirilen İslam hukuku –ki fıkıh muhteva bakımından hukuktan çok daha geniş bir kavramdır- bu bütünlüğü göstermeyi tarihi süreçte en güzel şekilde başarmıştır.

Hukukun esnek bir yapıya sahip olması önemlidir. Çünkü hukuk esnek yapısıyla hızla gelişen ve değişen bir dünyada yeni durumlara uyum ve ihtiyaçların akılcı bir şekilde karşılanması açısından kolaylık sağlar. Bunun yanında sahip olduğu değerler sistemiyle de bu esnek yapı içerisinde tutarlılığını ve istikrarını korur. Burada, hukuk üzerinde etkili olan ve değer ifade eden kavramların doğru tespit edilmesi ve tanımlanması bireysel ve toplumsal açıdan çok önemlidir. Bunlar çok dikkatli seçilen ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul gören kavramlar olmalıdır. Yoksa kavram kargaşası meydana gelir ve sonuçta bundan milli bünye büyük ölçüde zarar görür. Ayrıca bu kavramların öznel ve yanlış tanımlanması ve/veya siyasi, iktisadi, itibari vb. sebeplerle istismar edilmeleri inandırıcılıklarını kaybettirir ve tüketilmelerine sebep olur.

Din-Fıkıh İlişkisi

İslam Allah'a ve ahirete imanı esas alan bir din olduğundan bu dine dayanan fıkıh da Allah'ın birliği (tevhid) ve dünyadaki bütün amellerin ahirete yönelik olması⁵⁷ yani insan, toplum, din ve dünyanın ayrılmazlığı ve birbirini tamamladığı ilkesinden hareket eden bir ilimdir. İslam düşüncesinde dünya hayatından bağımsız salt bir inanç ve ibadet yoktur⁵⁸. Kur'an-ı Kerim, inanç ve ibadetlerin dünya hayatına yönelik düzenlemeler üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu önemle vurgular⁵⁹. Çünkü İslam, sadece gayba ait bir takım dogmatik akidelerin toplamını ifade etmez. Pratik hayatta gerçekleştirilecek değer ve ilkeleri de içerir⁶⁰. Bu değer ve ilkeler genellikle beşer hayatının ameli yönünü ilgilendiren davranışlar içerisinde maddileşir.

İslamiyet'in temel kavramlarıyla ilgili sorular (inanç, ibadet) ve bu sorulara aranan cevaplar aslında nasıl bir insan, nasıl bir toplum hatta nasıl bir dünya soruları için aranan cevaplar olmaktadır. Mesela Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik anlamına gelen tevhid, İslam Dininin temel esasıdır⁶¹. İnanç dünyasında Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden bir insan, elbette yaşantısında insanların birliği/eşitliği esasını kabul edecek⁶², bütün

⁵⁷ 2/ Bakara, 81-81; 3/ Âli İmrân, 114; 45/ Casiye, 21-22; 67/ Mülk 2...

⁵⁸ 2/ Bakara, 201; 16/ Nahl, 30; 28/ Kasas, 77.

⁵⁹ 2/ Bakara, 25,62,82,277; 3/ Âli İmrân, 57; 4/Nisa 57, 122,124,173...

⁶⁰ Bkz: 50. Dipnot.

⁶¹ 1/ Fatiha, 5; 2/ Bakara, 163, 255; 3/ Âli İmrân, 2, 6, 18; 20/ Taha, 98; 28/ Kasas, 70; 37/ Sâffât, 4; 38/ Sâd, 65; 40/ Mü'min, 62; 43/ Zuhrûf, 84; 44/ Duhân, 8; 59/ Haşr, 22, 23; 73/ Müzzemmil, 9; 112/ İhlas, 1-4

⁶² 4/ Nisa, 36; 17/ İsrâ, 37; 28/ Kasas, 76-77; 31/ Lokman, 18; 57/ Hadid, 23; 90/ Beled, 5.

yapıp etmelerinde bu inancı/ilkeyi gözetecektir.

Tevhid aynı zamanda dünya hayatında birey-toplum-devlet birlikteliğini de ifade eden bir değerdir (tevhid=birey=toplum=devlet). Ancak burada ne birey toplumda yok olmakta ne de toplum bireyin sübjektif iradesinin baskısı altında esir kalmaktadır. Zira tevhid inancının hakim olduğu bir birliktelikte birey ve toplum iradelelerinin örtüşmesi söz konusudur. Devlet de teşkilatlanmış bir toplum olduğuna göre bu inancın hakim olduğu toplumsal bir yapıda hukuk objektifleşecek, birey, toplum ve devletin amaçlarına aynı zamanda hizmet edecektir. Hukuka öznel karakterler değil objektif prensipler hakim olacaktır. Yani hukuk kişisellikten arındırılacaktır. Ne ferdi diktatör ne mahalle baskısı ne de leviathan devlet olacaktır.

Tevhid inancının hak kavramı üzerinde de güçlü bir etkisi vardır. İslam hukuk düşüncesinde hak kavramı; kul hakları ve Allah hakları şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulur. Bu haklar -temel ölçü insan⁶³ olduğundan hiçbir ayırım(din, dil, ırk, statü vb) gözetmeksizin herkes için istenmektedir. Kul hakları denince bireye ait bir menfaatin korunmasını önceleyen yani, bireyin söz sahibi olduğu haklar kastedilir⁶⁴. Allah hakları denince de ilk olarak Allah'a yöneltilen haklar kastedilir⁶⁵. İkinci olarak belli bir kişi ya da zümreyi değil, kamu yarar ve düzenini

⁶³ 5/ Maide 32.

⁶⁴ El-Pezdevî, *Fahru'l İslam, Usûsl I-IV*, Beyrut 1997/1417, IV, 267; **es-Serahsi, Usûl I-II**, İstanbul 1984, II, 297; el-Hudari, Muhammed, **Usûlu Fıkh**, Beyrût 1991/1412, 33; Bardakoğlu, Ali, "Hak" mad., **DİA**, İstanbul 1997, **XV**, 139-151.

⁶⁵ El-Pezdevî, IV, 230; el Bardakoğlu, Ali, "Hak" mad., **DİA**, İstanbul 1997, **XV**, 139-151.
; el-Hudari, 29

ilgilendiren haklar anlaşılır⁶⁶. Allah haklarının bu yönü, kamu düzeni ve kamu hukuku kavramlarıyla büyük ölçüde paralellik gösterir. Öte yandan İslam hiçbir değeri ve hiçbir buyruğu sadece bireye ait görmediğinden bunların sosyal hayata yönelik olmalarını da ister. Buna bağlı olarak bütün haklara aynı zamanda Allah hakkı yönünün de bulunduğunu kabul eder. Hakların Allah hakkı olarak kabul edildiği bir hukuk sisteminde elbette insanın da bu hukuka olan saygısı en üst düzeyde olacaktır⁶⁷.

İslam, ahirete inanç ilkesini dünya hayatına katkısı açısından sürekli canlı tutar⁶⁸. İslam düşüncesinde temel değerlerden biri olan ahirete inanç ilkesi, Allah'a imanla birlikte İslam itikadi sisteminin esasını oluşturur. Buna göre ahiret hayatı, yaşayan insan açısından en az dünya hayatı kadar önemlidir⁶⁹. Çünkü bu iki hayat birbirinin devamı, tamamlanması ve yansıması olarak görülür. Bu açıdan hayatın dünya merkezli veya ahiret merkezli olarak ikiye bölünmesi yanlış kabul edilir. Kur'an-i Kerim, ebedi olan ahiret yurdunun⁷⁰ yeryüzünde kibirlenmeyen ve bozgunculuk istemeyen insanlara verileceğinden⁷¹, yapılan her davranışın ahirette mutlaka bir karşılığının olacağından⁷² bahseder Bu inancın, insan tutum ve davranışları üzerindeki etkisi büyüktür. Çünkü hayatın sadece bu dünya ile sınırlı olduğu inancına sahip

⁶⁶ El-Pezdevî, IV, 239; et-Taftazânî, Sa'duddin, **Kitabu't-Telvîh I-II**, İstanbul 1886/1304, II, 705.

⁶⁷ Bu konuda güzel bir çalışma için bkz: İbrahim Kaplan "M. İkbâlî'nin tevhid yorumu" **FÜİFD** 12:1 2007, 83-101.

⁶⁸2/ Bakara, 25, 39, 82, 217, 257; 3/ Al-i İmran, 106-107; 4/ Nisâ, 13-14, 57, 93, 122, 168-169.

⁶⁹ 28/ Kasas, 78.

⁷⁰ 40/ Mu'min 39.

⁷¹ 28/ Kasas, 83

⁷² 99/ Zilzâl 7, 8

olan bir insan, ya bu dünyadaki menfaatlerini ve hazlarını mümkün olduğu kadar gerçekleştirmek için hiçbir sınıır ve kural tanımayacak, azgınlaşacak⁷³ ya da büyük bir gayesizlik ve ümitsizlik içine düşerek her şeyden el ve eteğini çekecek, hayata olan ilgisini kaybedecek ve olumsuz bir tutum takınacaktır.⁷⁴ Bu yüzden ahiret inancı, insana, hiçbir aşırılığa kaçmadan hukuki ve meşru sınırlar içerisinde dünya nimetlerinden faydalanma ve geleceğe güvenle yürüme şuuru kazandırması açısından büyük önem taşımaktadır⁷⁵.

Fıkıh ilmine göre insan davranışlarının karşılığı sadece dünya hayatıyla sınırlı değildir. Davranışların dünyevi sonuçlarına ilaveten ahiret hayatına taalluk eden sevap veya günah olarak da karşılıkları vardır⁷⁶. Zaten bu ilmin kavramları da genellikle bu anlayışa göre tanımlanmıştır⁷⁷. Bundan dolayı helal-haram, sevap-günah, caiz-caiz değil gibi hukuki ve dini kavramlar, fıkıh literatüründe iç içe ve yan yana bulunmaktadır⁷⁸. Ahiret inancına sahip olan bir insan, dünya ile ilgili davranışlarına karşılık olarak ahirette de ceza veya mükafatla karşılaşa-

⁷³ 96/ Alak, 6-7; 7/ A'râf, 127; 20/ Taha, 17, 24, 43, 79; 89/ Fecr, 11-12.

⁷⁴ 12/ Yusuf, 87; 15/ Hicr, 56; 29/ Ankebüt, 23

⁷⁵ 27/ Kassas, 77; 47/ Muhammed, 36.

⁷⁶ 4/ Nisa, 124; 11/ Hûd, 11; 16/ Nahr, 97; 17/ İsrâ, 9-10; 18/ Kehf, 2-4, 46; 20/ Tâha, 74-76, 112; 21/ Enbiya, 94.

⁷⁷ Mesela vacip: Şari'nin kesin ve bağlayıcı tarzda yapılmasını istediği, yapmayanın zemmolunup cezalandırıldığı, yapanın ise övülüp sevap kazandığı şeydir. (Zeydan, Abdülkerim, **el-Veciz fi Usuli Fıkh**, Beyrût 1437/2007, 31). Haram ise Şari'nin mecburi ve mutlaka kendisinden vazgeçilmesini istediği, yapmayanın itaatli ve sevap kazandığı, işleyenin de asi ve günahkar olduğu şeydir (Zeydan, 41). Görüldüğü gibi bu tanımlarda davranışların dünya ve ahiret karşılıkları birlikte değerlendirilmektedir.

⁷⁸ Sevap-günah, dini, caiz-layecuz hukuki, helal ve haram ise hem dini hem de hukuki kavramlardır.

cağını bildiğinden elbette bütün yapıp etmelerinde helal-haram, sevap-günah, caiz-caiz değil sınırlarına dikkat edecektir.

İnsanların içselleştirmesi ve davranışlarına tesir etmesi açısından fikhın önemli bir özelliği de aşkın alandan kaynaklandığına olan inançtır⁷⁹. Dinin bilgi kaynağı olarak öncelikle Kur'an⁸⁰ ve sünnet⁸¹ kabul edilir. Bu inanca göre fikhın temel ilkelerini vaz edenin (Şâri) Allah ve peygamber olduğu bilinir. Burada insanların görevi ise bu ilkeler doğrultusunda davranışlarında Allah'ın rızasını kazanmak ve eşyanın üzerinde Allah'ın muradını gerçekleştirmek sorumluluğudur⁸². Fikhın müteal alandan kaynaklandığı inancı, ona olan güveni, saygıyı, itaati ve bağlılığı artırır. Çünkü insanlar kendi yaptıklarını istismar etmede, kendi koydukları sınırları aşmada daha cesur ve cüretkar davranır. Ama kutsal olarak kabul ettikleri bir alandan gelen buyruklara itaat etmeye ve uygulamaya daha eğilimli olurlar.

Sonuç

İnsan, bilgisi sayesinde kazandığı bilinçle hem kendi deruni varlığının hem de dış dünyanın farkına varır. Ayrıca onun ferdi bilincinin yanında ait olduğu toplumun diğer fertleriyle paylaştığı ortak bir bilinci de vardır. Bu ortak bilincin, sosyal bütünlüğü kuvvetlendirmesinin yanında toplumsal kimliğin oluşmasında da etkisi büyüktür.

⁷⁹ 3/ Al-i İmrân 32, 130-132; 4/ Nisa, 13, 59, 69; 5/ Maide, 48; 8/ Enfal, 2, 24; 9/ Tevbe, 71; 24/ Nür, 52-54; 33/ Azhab, 33, 70-71.

⁸⁰ 2/ Bakara, 23, 4/ Nisa, 82; 41/ Fussilet, 41-42; 15/ Hicr, 9...

⁸¹ 3/ Al-i İmrân, 32, 132; 4/ Nisa, 59, 80; 8/ Enfâl 20...

⁸² 4/ Nisa, 145-14; 39/ Zümer, 2, 11, 14; 40/ Mü'min, 14, 65; 51/ Zâriyât, 56; 98/ Beyine, 4-5

Bireysel ve toplumsal bilincin şekillenmesinde etkili olan değerler, insan davranışlarının belirlenmesi ve yönlendirilmesinde de etkilidir. Ayrıca bu değerler, sosyal yapılanma üzerinde de tesir eder. Kurumsal yapılanmada, bireysel ve toplumsal değerleri göz önünde bulunduran sistemlerin insanlar tarafından içselleştirilmesi ve uygulanma başarısı daha yüksek olur. Bu dikkate alma, hukuk sistemlerini oluşturma açısından daha da önemlidir.

İnsan ve toplum açısından din, değer üreten önemli bir dinamiktir. Genellikle her insan dininin kendisine kazandırdığı değer dünyasına göre davranışlarını düzenlemek ister. Bu açıdan insan davranışlarını düzenlemeyi kendisine konu edinen hukukun, değerlerle hatta değer üreten dinle de çok yakın ilişkisi vardır. Bu bağlamda hukuktan daha kapsamlı bir kavram olan fıkıhın, insanların dini değerleriyle daha da yakın bir ilişki içerisinde olduğu bir gerçektir. Fıkıh hükümlerinin ortaya çıkmasında başta tevhid ve ahiret inancı olmak üzere bütün İslami değerler tarihin her döneminde etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- ARDOĞAN, Recep, Kur'an **ve İnsan Psikolojisi**, Ankara 1998.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Hak" mad., **DİA, I-XLIV** İstanbul 1997.
- BUHARİ, , Muhammed b. İsmail, **es-Sahih I-VIII**, İstanbul 1992.
- CAN, Cahit, **Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri Ve Gelişim Çizgisi**, Ankara 2002.
- ÇAĞATAY, Neşet, **İslam Tarihi**, Ankara 1999.

- EBÛ HANİFE, Numan b. Sâbit, **el-Fıkhü'l-Ekber, (İmam-
ı Azam'ın beş eseri)**, trc: Mustafa Öz, İstanbul
1981.
- EBU DAVUT, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, **es-Sünen,
I-V**, İstanbul 1992.
- el-HUDARÎ, Muhammed, **Usûlu Fıkh**, Beyrût 1991/1412.
- el-İSFEHÂNÎ, Rağıp, **el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'an**,
Kâhire 1961/1381.
- El-PEZDEVÎ, Fahu'l İslam, **Usûsl I-IV**, Beyrut
1997/1417.
- es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmet b. Ebî Sehl,
Kitabu'l Mabsût I-XXX, Beyrut 1989/ 1409.
-----, **Usûl I-II**, İstanbul 1984.
- et-TAFTAZÂNÎ, Sa'duddin, **Kitabu't-Telvîh I-II**, İstanbul
1886/1304.
- ez-ZAMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer,
Esâsü'l Belâğa, Beyrut 1992.
- GÛL, Ali Rıza "Dinin İşlevleri ve İnsan Hakları Ekseninde
Devlet Eliyle Din Öğretimi, **O.M.Ü.İ.F.D.** sayı: 29,
Samsun 2010.
- GÛNAY, Ünver, **Din Sosyolojisi**, İstanbul 2008.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi I-II**, trc:
Salih Tuğ, İstanbul 1990.
- HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi -ilk Dönem-** Ankara
2001.
- İBNİ MACE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, **es-
Sünen, I-II**, İstanbul 1992.
- KAZICI, Ziya, **İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi**,
İstanbul 1999.

- SONGAR, Ayhan; **Çeşitleme**, İstanbul, 1981.
- PEKER, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, İstanbul 2008.
- ET-TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen, I-V**, İstanbul 1992.
- UYSAL, Enver;” Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi; İnsanî Erdemler, İslamî Erdemler” **U.Ü.İ.F.D**, c.12, s.1, 2013; 51-59, 61.
- WATCH, Joachim, **Din Sosyolojisi**, trc; Ünver Günay, Kayseri 1990.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili I-IX**, İstanbul 1979.
- ZEYDAN, Abdülkerim, **el-Veciz fi Usuli Fıkh**, Beyrût 1437/2007.
- Ahmet İnam, Bilinç Üzerine Düşünceler; <http://phil.metu.edu.tr/ahmet-inam/bilinc.htm>
- www.forum.com//islam-veinsan366-4324-değervedin
- [www.turkforum.net/201944-zihniyet-nedir-zihniyet-kavramı-üzerine.html\(27/09/2010\)](http://www.turkforum.net/201944-zihniyet-nedir-zihniyet-kavramı-üzerine.html(27/09/2010))
- www.bilgi.com/turk-dili-ve-edebiyatı/1411zihniyet-kavramı-nedir-zihniyetnedir.html

